

DOROTA GAWRYLUK*

READABILITY OF HISTORIC GREEN FOUNDATIONS IN POST-TSARIST BARRACKS IN SELECTED CITIES IN NORTH-EASTERN POLAND

CZYTELNOŚĆ ZABYTKOWYCH ZAŁOŻEŃ ZIELENI W POCARSKICH KOSZARACH WYBRANYCH MIAST POŁUDNIOWO-WSCHODNIEJ POLSKI

Abstract

At the turn of the 20th century numerous military barracks were built, by order of the tsar, in a number of cities and towns along the western border of Russia, in the Kingdom of Poland. These were characterized by an organised plan and were located close to existing towns. Greenery was a deliberate element of their composition and was further strengthened through deliberate actions in the interwar period by the Polish troops who made use of the barracks. In modern times, much of the historical greenery (avenues of trees, squares in various degrees of preservation, relic gardens) is visible in the structure of towns, which have since grown to incorporate the former barracks

Keywords: Russian barracks, organized greenery in historical barracks

Streszczenie

Na przełomie XIX i XX wieku w licznych miastach i miasteczkach położonych wzdłuż zachodniej granicy Rosji, na obszarze Królestwa Polskiego, z rozkazu cara wybudowanych zostało wiele zespołów koszarowych. Charakteryzowały je uporządkowany układ urbanistyczny i bliska lokalizacja względem istniejących miejscowości. Świadomym elementem kompozycji koszar była także zieleń, która została wzmocniona celowymi działaniami w okresie dwudziestolecia międzywojennego przez użytkujące w tym czasie koszary jednostki polskie. Współcześnie wiele założeń historycznej zieleni (alei drzew, skwerów w różnym stanie zachowania, reliktyw ogrodów) jest czytelnych w strukturze miast, które na przestrzeni lat, rozbudowując się, wchłonęły zespoły koszarowe.

Słowa kluczowe: carskie koszary, zieleń uporządkowana w zabytkowych koszarach

* PhD Eng. Dorota Gawryluk, Landscape Architecture Didactic Team, Faculty of Civil and Environmental Engineering, Białystok University of Technology.

1. INTRODUCTION

Organised greenery in 19th century Russian barracks in north-eastern Poland has not yet been the subject of an individual analysis. This is an important issue, because it concerns whole neighbourhoods which developed spatially and economically thanks to the garrisons located near them at the turn of the 20th century (Augustów, Białystok, Komorowo k. Ostrowi Mazowieckiej, Łomża, Suwałki, Zambrów). After the Second World War, selected barracks complexes were adapted to civilian use (as apartment blocks, schools, workplaces, offices, etc.) with new buildings added to them (Augustów, Suwałki, Zambrów).

Their individual character, as homogenous building complexes with a regular layout and harmonious architecture, had been accompanied and confirmed by organised greenery since the times of the tsars. This greenery was later developed by the Polish military who occupied the barracks in the interwar period. Organised greenery in the form of avenues of old trees are now some of the most visible elements showing the range of neighbourhoods connected with historical barracks in modern towns. Other forms of organised greenery (gardens, squares, decorative greenery) were not preserved or are greatly diminished and in poor repair.

2. RESEARCH GOALS

The aim of the research is to show that the greenery that forms part of the spatial arrangement of historical Russian barracks in selected towns in north-eastern Poland is partially visible in the modern spatial structure of these areas, and therefore completes the urban spatial structure of the town or city. Ordered tree-lined avenues confirm the spatial arrangement of the barracks.

Knowledge of the historical conditions of the spatial arrangements of greenery in the structure of the large barracks complexes will help complete it conscientiously during the revitalization of these complexes.

3. OVERVIEW OF LITERATURE

Issues concerning the spatial arrangement of historical Russian barracks complexes and the organised greenery associated with them have so far been poorly analyzed. There are no papers concentrating on this subject specifically. Information concerning these issues appears sporadically, as part of the historical background to important events in political and economic history. Paszkiewicz concentrates in his works on the policy of the tsar and its connections with sacral architecture¹. Sokół and Sosna analyze the architecture and setting of Orthodox churches, mentioning only some of the barracks complexes which were created along with some of the churches².

Individual barracks complexes have been described in historical and town planning conservator studies – Tomecka, the barracks at Kawaleryjska and Bema,

¹ P. Paszkiewicz, *W służbie Imperium Rosyjskiego 1721–1917*, PAN, Warszawa 1999, 66, 95-96.

² K. Sokół, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, MID "Synergia", Moscow 2003, 20, 107.

Białystok³. In historical and town-planning studies of whole towns, the barracks are mentioned as building complexes dating to the turn of the 20th centuries.

In recent years monographs have been published devoted to the history of selected Polish army garrisons which made use of former Russian barracks during the interwar period. They concentrate on the history of Polish troops, only describing the state of the barracks through mention of orders concerning renovation, reorganising space, and occasionally cultivating the greenery and organisation of green areas within the complexes (Suwałki, Komorowo, Zambrów)⁴.

The Garrison in Zambrów – an album collecting numerous photographs from the interwar period and the beginnings of the Second World War, annotated mostly with information on the events and people in them and the daily life of the garrison – is a valuable iconographic resource⁵. A doctorate devoted to the development of Zambrów has a number of chapters devoted to the influence of the building of the barracks in Zambrów on the spatial development of the town and comparing it to similar developments in other towns of north-eastern Poland⁶. These works present initial research concerning the spatial arrangements and architecture.

Archival materials, such as drawings, plans, documents concerning the operations of barracks in various towns, are collected in state archives (Łomża, Suwałki, Białystok).

There is no research concerning the Russian barracks in north-eastern Poland prior to 1918. Therefore, there is also no research concerning the organised greenery forming part of their structure.

This issue itself has not yet been the subject of analysis.

4. RESEARCH DESCRIPTION

In order to identify the historical greenery complexes in Russian barracks and their current state, comparative research was conducted. The modern legibility of the organised greenery in historical Russian barracks was compared to the original historic town plans preserved in archives. Town maps and plans from the State Archive in Suwałki (Ill. 1) and Łomża and images reproduced in the available literature have been used. This information was compared with orders and legal decisions concerning the setting up and preservation of the barracks in the times of the tsars and in the interwar period, described in the literature.

³ B. Tomecka, *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Bema. Studium historyczno-przestrzenne opracowane na zlecenie Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej im. gen. dyw. H. Minkiewicza*, Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków, Białystok 1996, 9; B. Tomecka, *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Kawalerskiej. Studium historyczno-przestrzenne opracowane na zlecenie 18. Brygady Zmotoryzowanej*, Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków, Białystok 1995, 10-11.

⁴ J. Dąbrowski, *71 Pułk Piechoty. Zarys historii i udział w wojnie obronnej 1939 r.*, Miejski Ośrodek Kultury w Zambrowie, Zambrów 2011; A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2. Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917–1939. Dzieje i tradycje*, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Suwałki 2008, 84-95; G. Leszczyński, *18. Pułk Artylerii Lekkiej*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 2006, 83-86, 200; A. Ochał, *Batalion Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” 1927-1939*, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Suwałki 2009, 40-55; K. Szczepański, *14. Dywizjon Artylerii Konnej*, Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku, Stowarzyszenie „Formacje Graniczne”, Białystok 2004, 18-24.

⁵ J. Strenkowski, *Garnizon Zambrów*, Miejski Ośrodek Kultury w Zambrowie, Regionalna Izba Historyczna, Zambrów 2010.

⁶ D. Gawryluk, *Studium rozwoju architektury Zambrowa na tle architektury małych miast pogranicza Mazowsza i Podlasia*, Doctoral dissertation prepared under scientific care of Prof. PgD Eng. Arch. A. Basista, Politechnika Krakowska, Kraków 2006, 81-92.

Historical photographs, mostly from the period 1918–1939, as well as modern photographs taken by the author were used to verify the layout of organised greenery and gardens within the barracks complexes. The conclusions drawn from the analysis made it possible to classify main complexes of organised greenery with respect to the time period of their creation and their current state.

5. RESULTS

The times of the tsars – 19th/20th c.

Russian barracks founded at the turn of the 20th century were usually located at the edge of town (Białystok, Ostrołęka, Augustów, Suwałki) or close to it (Ostrów Mazowiecka the village Komorowo, Zambrów). Such placement of the barracks helped local civilian artisans serve the needs of the army. This assisted both sides – the garrison did not need to build their own workshops and the city developed economically by serving the army⁷.

The distance between the barracks and town was dictated by the need to protect the garrison from fire. Governorate authorities feared too quick and uncontrolled a development of the towns towards the barracks. Therefore, in the Governorate of Łomża a document was issued on 6th June 1898, which dictated that all buildings between the town and barracks would require a building permit issued by the governorate administration⁸.

The roads connecting the towns to neighbouring barracks were lined with trees on both sides. This characteristic regular layout must have been created during the Partition era, as in many photos from the interwar period the trees are tall and look to be decades old. Furthermore, there is no information about the planting of those trees by the Polish army, although there is such information on other work on greenery, even at a smaller scale. This information comes in the form of precise daily orders conducted by Polish troops.

Avenues lined with old trees remain visible in the structure of modern towns and are evidence of their spatial development based on economic development at the turn of the 20th century, and bear witness to the history of these urban centres. In Zambrów (Aleja Wojska Polskiego), Suwałki (ul. Kościuszki), Ostrołęka, and Komorowo the trees lining the avenues have been preserved (Ill. 2a, 2b, 2d).

Tree-lined avenues leading to former barracks usually start close to the military building complex and follow along their main street. In the spatial structure of the town they confirm the range of modern neighbourhoods formed around historical barracks. They are also a visible form of organised greenery, a clear grouping differentiating a fragment of a long street from other parts which do not have such abundant greenery (Ill. 2a). In this respect these tree-lined avenues are an identifying feature of the neighbourhoods formed around historical barracks complexes.

The example of ul. Sejneńska in Suwałki shows how the tradition of these tree-lined avenues is continued – old trees that were lost have been replaced in recent years by new ones, confirming the legibility of the spatial arrangement (Ill. 2c).

⁷ *Ibidem*, 84.

⁸ Archiwum Państwowe w Łomży, Zarząd Powiatowy Łomżyński 1868-1917, sygn. 2255, k. 60.

As is shown by a preserved town plan from early 20th century (Ill. 1), in the Partition era in Suwałki a triangular green square was created at the corner of ul. Sejneńska and ul. Utrata near a barracks complex in an area unsuitable for regular garrison buildings.

The interwar period

When Poland regained its independence, Russian barracks, partially destroyed during the First World War by the Prussian army, were used by Polish troops. Apart from their military duties, they also conducted repairs on the buildings, as well as the greenery.

Green areas organised within Polish barracks served an aesthetic (squares, decorative greenery in representative areas and surrounding monuments) and a practical purpose (vegetable gardens, squares serving hygienic, health and recreational purposes).

In barracks named after Gen. Dwernicki in Suwałki *"behind officers building 7, where the regiment's command, headquarters and commanding officers' offices were placed, a "garden" was created where, as the commander noted, "cavalrymen go to rest, take a walk (...) or even rest on the benches". Avenues were set out, a fence was made and decorative trees and a hedge were planted"*⁹. In the centre of the square a monument was placed in the form of an obelisk dedicated to the fallen soldiers of 1917–1920. The monument was revealed on 26.05.1926 on the tenth anniversary of the unit¹⁰.

In 1925–1931 the same barracks complex was surrounded with a wooden fence surrounded by a row of trees. *"With aesthetics in mind, in October 1931 a request was made for a loan to finance planting trees around the buildings. An expenditure of 1400 złoty was expected for the purchase of 500 poplars, 200 lime and ash trees, two thousand wild apple trees for a hedge and 500 fruit trees"*¹¹.

We know that in the barracks in Suwałki a gazebo was built near the quarters and an old hothouse was located behind a wooden utility building¹².

In the barracks in Komorowo *"the aesthetics of the barracks were served by decorative flower beds, which beautified entrances to officers' quarters and headquarters and the Monument to the Fallen"*, which was erected after 1931 and became the place for rollcalls and parades¹³.

In the area of the barracks and their neighbourhood vegetable gardens were cultivated by soldiers and civilian workers. Professional soldiers and their families were also allowed to cultivate plots for their own needs.

In the Filipowskie barracks in Suwałki *"near the barracks buildings, in places unoccupied by training grounds, vegetable gardens were located, cultivated for the needs of the kitchens. Mainly peas, vetches, barley, onions, carrots, parsley, lettuce and potatoes were planted. Officers and non-commissioned officers, who*

⁹ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, 2. *Pułk Ułanów...*, 85, 87.

¹⁰ *Ibidem*, 90.

¹¹ *Ibidem*, 85. In note 16 autor the author refers to a source which may also be of significance to research on the history of other barracks complexes. CAW, Departament Budownictwa MSWojsk. I.300.63.90. The needs for loans for tree planting in areas surrounding treasury-owned buildings, prepared by Ordinance of the II Deputy Minister of Defence and Chief of the Army nr 8070/12/2 Z.N.31 z 2.10.1931 r.

¹² A. Ochał, *Batalion Korpusu...*, 44.

¹³ G. Leszczyński, 18. *Pułk Artylerii...*, 86.

wanted to cultivate vegetables for their own needs, were also given plots of land near barracks grounds at a charge"¹⁴.

In Komorowo, near Ostrów Mazowiecka "a company garden was cultivated near the officers' mess hall. (...) Those who wanted could get vegetables, fruit and flowers. (...) They were charged by the company treasurer when they received their wages"¹⁵.

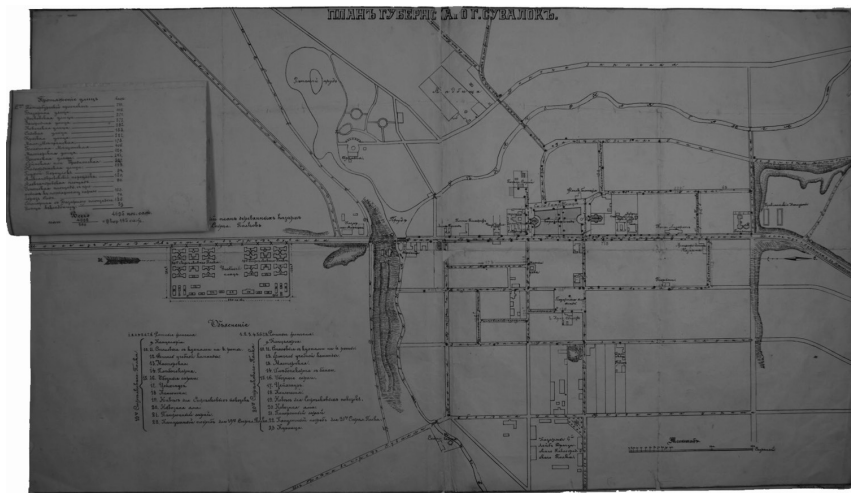
In modern times, small plots are cultivated near some of the old barracks, sometimes even connected to small utility buildings.

6. CONCLUSION

Organised greenery in the form of tree-lined avenues is in many cases the most visible in the modern town structure. These are tree complexes of historical value (Zambrów – Al. Wojska Polskiego, Suwałki – ul. Kościuszki, ul. Sejneńska, ul. Pułaskiego) which underline the visibility and individual character of the barracks complexes in the structure of these towns.

Squares and gardens created in the interwar period are poorly preserved and in bad condition. Their visibility in town space is only preserved thanks to the spatial arrangement of deteriorated avenues and the trees that remain (the barracks named after Gen. Dwernicki in Suwałki, ul. Pułaskiego; Komorowo) or completely illegible (Zambrów).

Preserving the legibility of the barracks arrangements in the space of these towns is a token of their historical identity and the individual histories of neighbourhoods and whole towns. Historical greenery and its modern continuations are the perfect tool for preserving the individuality of these places.

III. 1. "Plan Gubernskowo G. Suwałok" (National Archives in Suwałki, team 14, sign. 992, card 74)

II. 1. „Plan Gubernskowo G. Suwałok” (Archiwum Państwowe w Suwałkach, zesp. 14, sygn. 992, karta 74)

¹⁴ A. Ochał, *Batalion Korpusu...*, 50, 52. A vegetable garden was also sown at the perimeter of the battalion.

¹⁵ G. Leszczyński, *18. Pułk Artylerii...*, 86.

- III. 2. Avenues lined with old trees: a – Zambrów, Aleja Wojska Polskiego (<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=265790&page=39>); b – Zambrów, Aleja Wojska Polskiego (photo by D. Gawryluk 2013); c – Suwałki, ul. Sejneńska (photo by D. Gawryluk 2013); d – Suwałki, ul. Kościuszki (photo by D. Gawryluk 2013)
- II. 2. Aleje ze starodrzewem: a – Zambrów, Aleja Wojska Polskiego (<http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=265790&page=39>, dostęp: 13.05.2011); b – Zambrów, Aleja Wojska Polskiego (fot. D. Gawryluk, wrzesień 2013); c – Suwałki, ul. Sejneńska (fot. D. Gawryluk, kwiecień 2013); d – Suwałki, ul. Kościuszki (fot. D. Gawryluk, czerwiec 2013)

REFERENCES

- DĄBROWSKI J., *71. Pułk Piechoty. Zarys historii i udział w wojnie obronnej 1939 r.*, Miejski Ośrodek Kultury w Zambrowie, Zambrów 2011.
- DOBROŃSKI A.Cz., SKŁODOWSKI K., *2. Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917–1939. Dzieje i tradycje*, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Suwałki 2008.
- GAWRYLUK D., *Studium rozwoju architektury Zambrowa na tle architektury małych miast pogranicza Mazowsza i Podlasia*, Doctoral dissertation, promotor Prof. PhD Eng. Arch. A. Basista, Politechnika Krakowska, Kraków 2006.
- LESZCZYŃSKI G., *18. Pułk Artylerii Lekkiej*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 2006.
- OCHAŁ A., *Batalion Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” 1927–1939*, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Suwałki 2009.
- PASZKIEWICZ P., *W służbie Imperium Rosyjskiego 1721–1917*, PAN, Warszawa 1999.
- SOKÓŁ K., SOSNA A., *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, MID „Synergia”, Moskwa 2003.
- STREMKOWSKI J., *Garnizon Zambrów*, Miejski Ośrodek Kultury w Zambrowie, Regionalna Izba Historyczna, Zambrów 2010.
- SZCZEPAŃSKI K., *14. Dywizjon Artylerii Konnej*, Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku, Stowarzyszenie „Formacje Graniczne”, Białystok 2004.

TOMECKA B., *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Bema. Studium historyczno-przestrzenne opracowane na zlecenie Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej im. gen. dyw. H. Minkiewicza*, Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków, Białystok 1996.

TOMECKA B., *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Kawaleryjskiej. Studium historyczno-przestrzenne opracowane na zlecenie 18. Brygady Zmotoryzowanej*, Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków, Białystok 1995.

1. WPROWADZENIE

Temat uporządkowanej zieleni w obszarze pocarskich koszar miast północno-wschodniej Polski nie doczekał się dotychczas indywidualnego opracowania. Zagadnienie jest istotne, ponieważ dotyczy całych dzielnic miast, które rozwinęły się przestrzennie i gospodarczo dzięki zlokalizowanym w ich sąsiedztwie na przełomie XIX i XX wieku garnizonom (Augustów, Białystok, Komorowo koło Ostrowi Mazowieckiej, Łomża, Suwałki, Zambrów). Po II wojnie światowej wybrane zespoły koszarowe zostały przeznaczone na cele cywilne (bloki mieszkaniowe, szkoły, zakłady pracy, urzędy itd.) oraz uzupełnione nową zabudową (Augustów, Suwałki, Zambrów).

Ich indywidualny charakter, jako jednorodnie powstałych kompleksów zabudowy o regularnym układzie i zharmonizowanej architekturze, od czasów carskich uzupełniła i potwierdziła uporządkowana zieleń, rozwijana także przez jednostki polskie stacjonujące w koszarach w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Zespoły uporządkowanej zieleni w postaci alei ze starodrzewem są współcześnie jednym z najbardziej czytelnych elementów potwierdzających w przestrzeni miast „zasięg” powiązanych z zabytkowymi koszarami dzielnic. Pozostałe formy porządkowanej zieleni (ogrody, skwery, zieleń o charakterze dekoracyjnym) nie zachowały się lub funkcjonują w stanie bardzo ograniczonym i złej kondycji.

2. CEL BADAŃ

Celem badań jest wykazanie, iż zieleń wkomponowana w układ przestrzenny byłych carskich koszar w wybranych miastach północno-wschodniej Polski jest częściowo czytelna we współczesnej strukturze przestrzennej tych ośrodków i w tym sensie stanowi uzupełnienie struktury przestrzennej układów urbanistycznych w tkance miejskiej. Uporządkowane nasadzenia alei potwierdzają układ przestrzenny koszar.

Wiedza na temat uwarunkowanej historycznie kompozycji przestrzennej zieleni w strukturze rozległych zespołów koszarowych pozwoli na jej świadome współczesne uzupełnienia, związane z procesem rewitalizacji kompleksów budynków.

3. STAN BADAŃ

Zagadnienie związane z układem przestrzennym pocarskich koszar oraz wpisana w ich układ zielenią jest dotychczas słabo zbadane. W literaturze naukowej brak na ten temat samodzielnych opracowań. Informacje związane z badanymi treściami występują sporadycznie, wzmiankowane jako zagadnienie tła historycznego, uzupełnienia ważnych wydarzeń historycznych z zakresu historii politycznej czy gospodarczej.

Paszkiewicz skupia się w swoich opracowaniach na polityce carskiej i jej powiązaniu z architekturą cerkiewną¹. Sokół i Sosna analizują architekturę i rozmieszczenie świątyń prawosławnych, wymieniając jedynie wybrane zespoły koszarowe, które powstawały jednocześnie z wybranymi cerkwiami².

Pojedyncze zespoły koszarowe doczekały się opracowań o charakterze konserwatorskiego studium historyczno-urbanistycznego – koszary przy ul. Kawaleryjskiej oraz ul. Bema w Białymstoku³. W studiach historyczno-urbanistycznych, sporządzonych dla wybranych całych miast, koszary carskie są wzmiankowane jako zespoły budowli wzniesionych na przelocie XIX i XX wieku.

W ostatnich latach wydane zostały monografie poświęcone historii wybranych garnizonów wojska polskiego, stacjonujących w okresie dwudziestolecia międzywojennego w byłych carskich koszarach. Treści w nich zebrane skupiają się zwłaszcza na dziejach jednostek polskich, do wiedzy na temat stanu koszar wnosząc informacje na temat rozkazów, mówiących o remontach i porządkowaniu przestrzeni, oraz nieliczne informacje związane z nasadzeniami zieleni i organizowaniem terenów zielonych w ramach koszar (Suwałki, Komorowo, Zambrów)⁴.

Opracowanie albumowe o garnizonie w Zambrowie obejmuje liczne zdjęcia z okresu dwudziestolecia międzywojennego oraz początku II wojny światowej – zdjęcia opisane komentarzem, skupionym głównie na przedstawionych wydarzeniach, osobach i życiu codziennym garnizonu – stanowi istotne źródło ikonograficzne⁵. Powstała również praca doktorska, poświęcona rozwojowi Zambrowa, w której wybrane rozdziały poświęcone zostały wpływowi budowy koszar w Zambrowie na rozwój przestrzenny miasta, przedstawiony w kontekście podobnych rozwiązań w miastach północno-wschodniej Polski⁶. Wymienione opracowania odnoszą się do wstępnych badań dotyczących układu przestrzennego i architektury.

Materiały archiwalne w postaci rysunków, planów, dokumentów, dotyczących działalności funkcjonowania koszar w poszczególnych ośrodkach, zgromadzone zostały w polskich archiwach państwowych (Łomża, Suwałki, Białystok).

Brak dotychczas badań na temat koszar okresu carskiego do 1918 roku na obszarze północno-wschodniej Polski, a co za tym idzie, nie podejmowano także w tym zakresie zagadnień związanych z zielenią w ich strukturze.

¹ P. Paszkiewicz, *W służbie Imperium Rosyjskiego 1721-1917*, PAN, Warszawa 1999, 66, 95-96.

² K. Sokół, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815-1915*, MID „Synergia”, Moskwa 2003, 20, 107.

³ B. Tomecka, *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Bema. Studium historyczno-przestrzenne opracowane na zlecenie Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej im. gen. dyw. H. Minkiewicza*, Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków, Białystok 1996, 9; B. Tomecka, *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Kawaleryjskiej. Studium historyczno-przestrzenne opracowane na zlecenie 18 Brygady Zmotoryzowanej*, Pracownia Dokumentacji i Konserwacji Zabytków, Białystok 1995, 10-11.

⁴ J. Dąbrowski, *71 Pułk Piechoty. Zarys historii i udział w wojnie obronnej 1939 r.*, Miejski Ośrodek Kultury w Zambrowie, Zambrów 2011; A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów Grochowskich im. gen. Dwernickiego 1917-1939. Dzieje i tradycje*, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Suwałki 2008, 84-95; G. Leszczyński, *18. Pułk Artylerii Lekkiej*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 2006, 83-86, 200; A. Ochał, *Batalion Korpusu Ochrony Pogranicza „Suwałki” 1927-1939*, Muzeum Okręgowe w Suwałkach, Suwałki 2009, 40-55; K. Szczepański, *14 Dywizjon Artylerii Konnej*, Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku, Stowarzyszenie „Formacje Graniczne”, Białystok 2004, 18-24.

⁵ J. Strenkowski, *Garnizon Zambrów*, Miejski Ośrodek Kultury w Zambrowie, Regionalna Izba Historyczna, Zambrów 2010.

⁶ D. Gawryluk, *Studium rozwoju architektury Zambrowa na tle architektury małych miast pogranicza Mazowsza i Podlasia*, praca doktorska, promotor: prof. dr hab. inż. arch. A. Basista, Politechnika Krakowska, Kraków 2006, 81-92.

Temat uporządkowanej zieleni w przestrzeni pocarskich koszar nie doczekał się do-
tychczas żadnego opracowania.

4. OPIS BADAŃ

W celu identyfikacji zabytkowych zespołów zieleni w pocarskich koszarach oraz jej współczesnego stanu zachowania przeprowadzono badania o charakterze porównawczym, polegające na weryfikacji współczesnej czytelności uporządkowanej zieleni, istniejącej w zespołach pocarskich koszar, z zachowanymi archiwalnymi planami miast. W związku z tym wykorzystano mapy i plany miast dostępne w zbiorach Państwowego Archiwum w Suwałkach (il. 1), Państwowego Archiwum w Łomży oraz ryciny reprodukcowane w dostępnej literaturze tematu. Informacje płynące z planów rysunkowych skonfrontowano także z wiedzą na temat zarządzeń i decyzji prawnych, porządkujących proces zakładania i utrzymywania koszar okresu carskiego i dwudziestolecia międzywojennego, opisanych w literaturze naukowej.

W celu weryfikacji przeprowadzenia uporządkowanych nasadzeń i organizowania ogrodów w granicach zespołów koszarowych wykorzystano historyczne fotografie koszar, pochodzące w większości z lat 1918-1939, oraz współczesne zdjęcia, wykonane przez autorkę. Wnioski płynące z przeprowadzonych analiz umożliwiły sklasyfikowanie głównych grup zespołów zachowanej uporządkowanej zieleni w odniesieniu do okresu, kiedy została założona, oraz opisanie jej współczesnego stanu.

5. WYNIKI

Okres carski – XIX/XX w.

Koszary carskie, zakładane na przełomie XIX i XX wieku, lokowane były zazwyczaj ma skraj miasta (Białystok, Ostrołęka, Augustów, Suwałki) lub w jego niedalekim sąsiedztwie (Ostrów Mazowiecka i wieś Komorowo, Zambrów). Takie umiejscowienie koszar ułatwiało obsługę potrzeb stacjonującego wojska przez lokalne, cywilne warsztaty rzemieślnicze. Korzyści były obopólne: garnizon nie musiał rozbudowywać zaplecza, a miasto rozwijało się gospodarczo dzięki obsłudze wojska⁷.

Dystans dzielący koszary od miasta podyktowany był bezpieczeństwem przeciwpożarowym garnizonu. Władze gubernialne obawiały się zbyt szybkiego i niekontrolowanego rozwoju osad w kierunku koszar. W związku z tym w Guberni Łomżyńskiej 6 czerwca 1898 roku został wydany dokument, na podstawie którego wszystkie budynki między miastami i koszarami leżącymi w ich pobliżu, musiały mieć pozwolenie na budowę, wydane przez gubernialną administrację⁸.

Drogi łączące miejscowości z sąsiadującymi zespołami koszarowymi były obsadzone w postaci alei, szpalerami drzew po obu ich stronach. Nasadzenia te, o charakterystycznym regularnym układzie, musiały być przeprowadzane jeszcze w czasie zaboru rosyjskiego, ponieważ na wielu zdjęciach z okresu międzywojennego drzewa są wysokie i wyglądają na kilkudziesięcioletnie, a dodatkowo brak informacji o prowadzonych przez wojsko polskie tego rodzaju nasadzeniach, chociaż o organizowaniu zieleni na innych obszarach, nawet w mniejszej skali, takie informacje

⁷ D. Gawryluk, *Studium rozwoju...*, 84.

⁸ Archiwum Państwowe w Łomży, *Zarząd Powiatowy Łomżyński 1868-1917*, sygn. 2255, k. 60.

są dostępne w postaci precyzyjnych, codziennych rozkazów, realizowanych przez polskie oddziały.

Aleje ze starodrzewem, współcześnie czytelne wewnątrz struktury miast, świadczą o ich rozwoju przestrzennym, wynikającym z progresu gospodarczego na przełomie XIX i XX wieku, w tym zakresie stanowiąc świadectwo historii ośrodków. W Zambrowie (Aleja Wojska Polskiego), Suwałkach (ul. Kościuszki), Ostrołęce czy Komorowie aleje mają zachowany starodrzew (il. 2a, 2b, 2d).

Aleje drzewne, stanowiące przedłużenie drogi wiodącej do byłych koszar, rozpoczynają się zazwyczaj w niedalekiej odległości przed zespołami zabudowań powojсковych i mają przebieg wzdłuż głównej ulicy tego kompleksu budynków. W strukturze przestrzennej miasta potwierdzają zasięg współczesnych dzielnic, powiązanych z zabytkowymi koszarami. Są jednocześnie czytelnym zespołem zieleni, wyraźnym jej zgrupowaniem, wyróżniającym zazwyczaj odcinek długiej ulicy – powiązany z obszarem koszar – spośród pozostałych jej fragmentów, pozbawionych tak intensywnych nasadzeń (il. 2a). W tym zakresie aleje starodrzewu są identyfikatorem przestrzennym dzielnic miast, powiązanych z zabytkowymi koszarami.

Na przykładzie ul. Sejneńskiej w Suwałkach możemy mówić o utrwalaniu tradycji alei powiązanych z koszarami, ponieważ ubytki w starodrzewie zostały uzupełnione w ostatnich latach nowymi nasadzeniami, potwierdzającymi czytelność założenia w przestrzeni ulicy (il. 2c).

W okresie zaborów, o czym świadczą zachowany plan archiwalny miasta z początku XX wieku (il. 1), w Suwałkach, w sąsiedztwie jednego z zespołów koszarowych, założono zielony trójkątny skwer przy narożniku ul. Sejneńskiej i Utrata, w przestrzeni trudnej do wykorzystania pod regularną zabudowę garnizonową.

Dwudziestolecie międzywojenne

Koszary rosyjskie, zniszczone częściowo w czasie I wojny światowej przez wojska pruskie, po odzyskaniu przez Polskę niepodległości były użytkowane przez polskie jednostki. Nowi gospodarze, obok działalności wojskowej, zajmowali się także poprawą stanu technicznego budynków, jak również zagospodarowaniem zieleni.

Zespoły zieleni, urządzane w obszarze polskich koszar, miały znaczenie estetyczne (skwery, zieleń dekoracyjna powiązana z przestrzeniami reprezentacyjnymi, pomnikami) i praktyczne (ogrody warzywne, skwery zakładano też ze względów higienicznych, zdrowotnych i rekreacyjnych).

W koszarach im. gen. Dwernickiego w Suwałkach „w głębi za budynkiem oficerskim nr 7 mieszczącym dowództwo pułku, sztab, gabinet dowódcy i jego zastępcy urządzono ogród” – gdzie, jak pisał dowódca pułku – „ułani chcący odpocząć, mogą użyć spokojnego spaceru (...) lub nawet spocząć na ławkach. Wytyczono alejki, zbudowano ogrodzenie z barier i drewniany płotek, zasadzono drzewka ozdobne i żywopłot”⁹. W centrum skweru stanął pomnik w formie obelisku, poświęcony czci poległym w latach 1917-1920 żołnierzom Pułku. Pomnik został odsłonięty 26 maja 1926 roku z okazji dziesięciolecia jednostki¹⁰.

Ten sam zespół koszarowy w latach 1925-1931 został obudowany drewnianym ogrodzeniem, wzdłuż którego nasadzono szpalery drzew. „W trosce o estetykę koszar w październiku 1931 wystąpiono o kredyt na zadrzewienie otoczenia budynków. W złożonym wówczas zamówieniu przewidywano wydatkowanie kwoty 1400 złotych

⁹ A.Cz. Dobroński, K. Skłodowski, *2 Pułk Ułanów...*, 85, 87.

¹⁰ *Ibidem*, 90.

na zakup pięciuset sadzonek topoli włoskich, dwustu lip i jesionów, dwóch tysięcy dzikich jabłoni na żywopłot oraz pięćdziesięciu drzewek owocowych"¹¹.

Wiadomo, że na terenie Koszar Filipowskich w Suwałkach wybudowana była w sąsiedztwie budynków mieszkalnych altana, zaś za drewnianym budynkiem gospodarczym przy wschodniej granicy koszar znajdowała się oranżeria¹².

W koszarach w Komorowie „estetyczną stroną koszar zapewniali ozdobne kwiatniki, które zdobiły wejścia budynków oficerskich, gmachu dowództwa pułku oraz były rozmieszczone wokół Pomnika Poległych"¹³, który został ukończony po 1931 roku i wyznaczył miejsce przeprowadzania apeli i zbiórek.

W obszarze koszar lub w ich niedalekim sąsiedztwie zakładane były ogrody warzywne, uprawiane przez żołnierzy lub pracowników cywilnych. Umożliwiano także uprawianie wydzielonych działek na własne potrzeby żołnierzom zawodowym i ich rodzinom.

W Koszarach Filipowskich w Suwałkach „w pobliżu budynków koszarowych, w miejscach niezajętych pod place ćwiczeń, rozmieszczone były warzywniki, uprawiane na potrzeby kuchni. Obsiewane były przez żołnierzy głównie grochem polnym, wyką, peluszką (groch siewny), jęczmieniem, cebulą, marchwią, pietruszką i sałatką, obsadzone ziemniakami. Oficerom i podoficerom zawodowym batalionu, którzy zainteresowani byli uprawą warzyw na własne potrzeby, przydzielano także na gruntach przykoszarowych ogródki działkowe za opłatą"¹⁴.

W Komorowie koło Ostrowi Mazowieckiej „w okolicy kasyna oficerskiego uprawiano ogród pułkowy. (...) Zainteresowane osoby mogły się zaopatrzyć się w ogrodzie w warzywa, owoce bądź kwiaty. (...) Potrącenia za nabyte produkty uskuteczniał płatnik pułku przy wypłacie"¹⁵.

Współcześnie w przestrzeni zespołów pokoszarowych w Zambrowie i Augustowie przy wybranych budynkach uprawiane są małe ogródki przydomowe, połączone nawet z niewielkimi budynkami gospodarczymi.

6. PODSUMOWANIE

Uporządkowane zespoły zieleni, w postaci alei wysadzonych drzewami, są najbardziej czytelne w wielu przypadkach we współczesnej tkance urbanistycznej miast. Są to wartościowe drzewostany historyczne (Zambrów – Al. Wojska Polskiego, Suwałki – ul. Kościuszki, ul. Sejneńska, ul. Pułaskiego), podkreślające czytelność i indywidualny charakter zespołów koszarowych w strukturze miast.

Skwery i ogrody zakładane w dwudziestoleciu międzywojennym są słabo zachowane i w złym stanie. Ich percepcja w przestrzeni możliwa jest jedynie dzięki układowi przestrzennemu zniszczonych alejek oraz zachowanego drzewostanu (koszary im. gen. Dwernickiego – Suwałki, ul. Pułaskiego; Komorowo) lub całkowicie niemożliwa do zidentyfikowania (Zambrów).

¹¹ *Ibidem*, 85; w przypisie 16, s. 94, autor przywołuje źródło, które również może być istotne w studiach nad historią zespołów koszarowych: CAW, Departament Budownictwa MSWojsk. I.300.63.90. Zapotrzebowanie kredytów na zadrzewianie otoczenia budynków stanowiących własność skarbu państwa, sporządzone wg zarządzenia II wiceministra Spraw Wojskowych i szefa Armii nr 8070/12/2 Z.N.31 z 2.10.1931 r.

¹² A. Ochał, *Batalion Korpusu...*, 44.

¹³ G. Leszczyński, *18. Pułk Artylerii...*, 86.

¹⁴ A. Ochał, *Batalion Korpusu...*, 50, 52; także obsiewano warzywniki na obwodzie batalionu.

¹⁵ G. Leszczyński, *18. Pułk Artylerii...*, 86.

Podtrzymywanie czytelności koszar w przestrzeni ośrodków świadczy o ich historycznej tożsamości oraz indywidualnych dziejach poszczególnych dzielnic i całych miast. Zieleń historyczna i projektowana współcześnie jej kontynuacja stanowią doskonałą materię, która może posłużyć zachowaniu indywidualności badanych obszarów.